
*Г.Л. Згінник,
аспірант Луганського національного педагогічного університету
імені Тараса Шевченка*

РОЗУМІННЯ СВОБОДИ У ФАШИЗМІ

Будь-яка ідеологія має свої уявлення про цінності, зокрема і про свободу. Переважна більшість людей безумовно і цілком обґрунтовано оцінює фашизм як загрозу свободі та її безпосереднє заперечення. Тим не менш, у вченні фашизму був свій, дуже специфічний проект свободи, про що свідчать хоча б згадування цього терміну в працях його ідеологів. У виявленні суперечності між фашистським і нині поширеними розуміннями свободи і полягатиме проблема нашого розгляду.

Даний розгляд багато в чому є відгуком на ґрунтовну і глибоко аналітичну працю Л.М. Макарової “Нацистська концепція людини і методи її реалізації” [3]. У цій праці докладно розглянуті погляди німецьких фашистів на свою расову винятковість, на питання гендерного виховання, нацистський ідеал краси людського тіла й одягу, підходи до мистецтва і планування міст, ставлення до смерті і поховання. Все це наочно демонструє особливості світогляду німецьких фашистів, але питання про їхнє розуміння свободи в творі не розглянуте.

Отже, метою нашого дослідження є опис проекту свободи фашистів відповідно до праць їх ідеологів, виявлення того, що вони вважали перешкодою для досягнення такої свободи, і що – критерієм її досягнення. Також у загальних рисах проаналізуємо їхні методи втілення такого проекту.

Розрізняючи фашизм і нацизм відзначимо, що вони у своїх ключових пунктах збігаються, але німецький нацизм має низку специфічних рис, не властивих італійському фашизму. Найкраще проект свободи італійських фашистів описаний у праці “Політична доктрина фашизму”, що вийшла з-під пера його ідеолога Альфредо Рокко [1].

“Поряд із ліберальною теорією свободи, – заявляє Рокко, – існує концепція свободи фашистська. Бо ми теж вважаємо за потрібне гарантувати умови для вільного розвитку особистості, ми теж вважаємо, що в сучасній державі придушення особистості не може мати місця. Однак ми не визнаємо такого “білля про права”, який ставить особистість вище за державу і дає особистості можливість протистояти суспільству. Наша концепція свободи полягає в тому, що особистості мають бути надані умови для розвитку на користь держави, бо окремі люди – ці недовговічні і нескінченно малі частинки складного і нескороминущого життя суспільства – своїм нормальним розвитком забезпечують розвиток держави. Але індивідуальний розвиток має бути нормальним. Надмірний і непропорційний розвиток особистості може бути таким самим згубним для суспільства, як порушення зростання для живих організмів. Окремі громадяни і цілі їх групи і класи, таким чином, можуть мати свободу за тієї умови, що вони користуються нею на користь всього суспільства і в межах суспільних запитів; а свобода, як і інші права особи, дається державою” [1]. Більш стисло Рокко висловлює це так: “Для ліберала свобода важлива з погляду інтересів громадян, фашист оцінює її з погляду суспільства в цілому. Інакше кажучи, фашисти сприймають особистість як економічний інструмент для блага суспільства – інструмент, який використовується доти, доки діє, а коли стає непридатним – втрачає своє значення” [1]. Із зазначеного зрозуміло, що проект свободи у фашизмі – це життя, розвиток і смерть тією мірою, якою це вигідно державі, а також суспільству, яке в доктрині фашизму теж в основному зводиться до держави. Отже, носієм свободи та її суб'єктом є держава, вона ж має монопольне право позичати цю свободу в окремих громадян і в окремих соціальних групах, коли і в яких межах вважає це для себе корисним. Слід визнати, що ця концепція не нова, що вона в тому чи іншому звучанні

кочує з однієї державницької ідеології в іншу, починаючи з легистів і закінчуючи сталіністами. Щоправда, на відміну від останніх, фашисти визнавали примат держави над особистістю відвертіше і вважали приватну власність кориснішою для розвитку держави, як далі відзначав це А.Рокко.

Головними перешкодами для фашистської свободи, як засвідчують твори Рокко і Гітлера, є, по-перше, окремі особи, які ставлять свої інтереси вище державних (або просто розуміють державні інтереси інакше, ніж фашистська партія), по-друге, інші держави й етноси, для боротьби з якими в основному й існує фашистська держава. Критерієм досягнення фашистської свободи є монолітне єднання народу навколо фашистської держави і його згаданих інтересів, а також успішна зовнішня експансія (воєнна або, принаймні, економічна).

Нацистське розуміння свободи багато в чому збігається з фашистським. У “Моїй боротьбі” Гітлера немає чіткого визначення свободи, там є лише докір в адресу більш поміркованих націоналістів, а саме: “У цих колах люблять вже поговорити і про “свободу”, причому, щоправда, дуже невірно уявляють собі, що ж саме таке є свобода” [2, 274]. Проте жодних термінологічних пояснень далі не дається. Слово “свобода” у цій книзі згадане п'ять разів, із них двічі – в “лапках”. Але в інших відмінках і словформах це слово там зустрічається досить часто, тому проаналізуємо контекст його вживання і таким чином реконструюємо нацистське розуміння свободи. Тут теж чітко зумовлено, що носієм і суб'єктом свободи є не особистість і не соціальна група, а суспільство (яке розуміється, щоправда, вже не так як держава, а як раса – у цьому полягає перша особливість нацизму). Про це недвозначно свідчать такі цитати з “Моєї боротьби”, як: “Немає і не може бути свободи, що йде на шкоду інтересам майбутніх поколінь, а отже, і всієї раси” [2, 180] і “право індивідуальної свободи має відступити на задній план перед обов'язком збереження раси” [2, 181]. Тут те саме прагнення до зовнішньої експансії (“Таким чином вже одна велика протяжність даної держави є відомою гарантією свободи і незалежності даного народу, і навпаки, невеликі розміри держави прямо спокушають противника” [2, 97]) і той самий ідеал монолітного об'єднання й усвідомленого служіння державі-расі як долі кожної особистості (“Чим повнішою буде перемога наших ідей, тим більшу внутрішню свободу зможемо ми надати кожному. Наш стрій надасть максимальну особисту свободу у виконанні їх обов'язків. Він зробить це тому, що, як показує досвід, кожен виконує свої обов'язки тим краще, чим більше йому надано свободи, чим менше практикується примушення зверху” [2, 412, 428]).

Нацизм має й інші особливості. Крім згаданої расистської зацикленості, він ще й оспівує природний відбір і конкурентну боротьбу за існування (“Насправді сама природа з її нещадною логікою лишає окремим групам і течіям свободу змагання і пальму першості віддає найсильнішим” [2, 361]). Дійшло навіть до оспівування евтаназії [1, 105] як способу очищення раси від слабких і нежиттєздатних (незалежно від їхніх політичних поглядів і навіть від їх чистокровності). В італійському фашизмі такі ідеї поширення не набули.

Отже, нацистський проект свободи такий самий, як і в італійських фашистів – монолітна єдність у боротьбі із зовнішніми ворогами і переслідуванні ворогів внутрішніх, добровільне служіння-жертвність [1, 107]. Перешкодою для свободи є ті самі зовнішні вороги і внутрішні іншодумці, але додається і третя перешкода, якою в італійському фашизмі уваги особливо не приділено, а саме – расово чужі елементи, які, незалежно від їх діяльності і політичних поглядів, шкодять свободі раси тим, що підривають її генетичну чистоту, а отже – і здібності. Найбільш повно ці тенденції розкриті у праці Е.Фромма “Втеча від свободи”, а конкретно – у її шостому розділі “Психологія нацизму” [4, 266–305].

Кажучи про методи реалізації нацистського проекту свободи, знову процитуємо Гітлера: “Всякий знає, що свободи не можна досягти одним спільним прагненням до неї, хоч би яким пристрасним було це останнє. Тільки тоді, коли прагнення наше до національної незалежності дістає форми бойової організації, яка одержує в своє

розпорядження засоби військової сили, – лише тоді ідеальне прагнення народу перетвориться на прекрасну дійсність. До того ж наш рух завжди наполягав на тому, що зовнішня незалежність і свобода народу не падають з неба і не можуть стати подарунком із рук земної влади, а завжди є лише плодом внутрішнього напруження всіх сил самого народу” [2, 269, 434]. (Звідси зрозуміло, що фашизм є яскравим прикладом практик перетворення.) При цьому важливо не просто дати людям можливість добровільно прилучитися до здійснення даного проекту, їх до цього потрібно змусити заради їх же блага: “Психіка широких мас абсолютно несприйнятлива до слабкого і половинчастого. Душевне сприйняття жінки менш доступне аргументам абстрактного розуму, ніж невіддатливим визначенню інстинктивним прагненням до доповнюючої її сили. Жінка значно охочіше підкориться сильному, ніж сама стане підкоряти собі слабкого. Та і маса більше любить володаря, ніж того, хто у неї чогось просить. Маса відчуває себе більш задоволеною таким вченням, яке не терпить поряд із собою жодного іншого, ніж допущенням різних ліберальних вільностей. Більшою часткою маса не знає, що їй робити з ліберальними свободами, і навіть відчуває себе при цьому покинутою” [2, 66]. Користуючись подібними трюками, Гітлер знаходив виправдання навіть для відверто загарбницьких воєн: “Як завойовник арієць підкоряв собі завойованих і примушував їх працювати так, як це відповідало його бажанню і його цілям. Примушуючи їх робити корисну, хоча і дуже важку роботу, він не лише зберігав їм життя, а й готував їм долю, незрівнянно більш заavidну, ніж колишня їхня так звана “свобода”. Доки арієць лишався до кінця паном над завойованими, він не лише панував над ними, а й приумножував їхню культуру” [2, 209]. Крім завоювань і примушень з боку держави, крім розпалювання шовіністичних настроїв у своїх громадян, нацизм передбачав і підігрівання контрольованої конкуренції між громадянами в цілях ревного служіння державі і витіснення менш життєздатних індивідів на периферію соціального життя.

Як висновок відзначимо таке:

1. І фашизм, і його різновид – нацизм являють собою доведену до крайності суміш націоналізму з державництвом, причому в німецькому фашизмі на перший план виходить перший із цих компонентів, а в італійському фашизмі – другий.

2. Фашистсько-нацистський проект свободи полягає в добровільному підкоренні і служінні індивідів державі заради досягнення її цілей, які вони (індивіди) зобов'язані визнавати своїми. (При цьому для нацистів була дуже важливою ще й расова чистота і життєздатність цих індивідів).

3. Перешкоду для свободи фашисти вбачають в інших державах і у власних інакомислячих громадян, які не задовольняються фашистською свободою-служінням. Нацисти до таких перешкод додають ще й расово чужі елементи і взагалі всіх, хто підриває генофонд.

4. Критерієм досягнення фашистської свободи є монолітне єднання народу навколо правлячих фашистських партій і добровільне виконання наказів цих партій, а також успішна зовнішня експансія. (У випадку з нацистами – і расове очищення народу від згаданих в пункті 3 елементів.)

Наприкінці хочеться відповісти на головне запитання читача: “А навіщо нам знати фашистський проект свободи?” Його необхідне знати й уміти розпізнавати, коли нам запропонують його під іншим ім'ям або в новій обкладинці. Щоб ворог не прокрався непоміченим, його треба знати в обличчя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альфредо Рокко о фашистской концепции свободы // <http://www.hrighs.ru/pix/browndot.gif>
2. Гитлер А. Моя борьба. – М., 1992.

3. *Макарова Л.М.* Нацистская концепция человека и методы ее реализации // Человек. – 2003. – № 3.
4. *Фромм Э.* Бегство от свободы. – М., Мн., 2005.